

Ingrid Slavec Gradišnik

ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Ljubljana, Slovenija
ingrid.slavec-gradisnik@zrc-sazu.si

Recepcija Jovana Cvijića v slovenski etnologiji

Reception of Jovan Cvijić in Slovenian Ethnology

The paper discusses the reception of the work of Jovan Cvijić in Slovenian ethnology. Cvijić is considered to be one of the founding fathers of Serbian ethnology, due in large part to his anthropogeographical orientation that strongly marked ethnological research in Serbia until the second half of the 20th century. In Slovenian ethnology, the so-called anthropogeographical school is virtually unknown; however, some of its tenets can be recognized or were actively applied in research of cultural areas, carried out by geographers and ethnographers before and after the Second World War when anthropogeography was considered to be a branch of geography and a discipline akin to ethnography/ethnology. The author aims to discuss when, for whom and in what way was Jovan Cvijić direct or indirect reference within the horizon of Slovenian ethnology. His reception is marked by acknowledging the powerful influence of his political views and engagement on his scholarship.

Key words: Jovan Cvijić, anthropogeography, history of ethnology, scholarship and politics, Slovenia, Serbia.

Рецепција Јована Цвијића у словеначкој етнологији

Рад се бави рецепцијом дела Јована Цвијића у словеначкој етнологији. Цвијић се сматра једним од оснивача српске етнологије и то захваљујући антропогеографској оријентацији која је снажно обележила етнолошка истраживања у Србији до друге половине двадесетог века. У словеначкој етнологији је такозвана антропогеографска школа готово непозната. Међутим, неки принципи антропогеографије били су активно примењени у истраживању културних области којима су се бавили географи и етнографи пре и после Другог светског рата, када је антропогеографија сматрана граном географије и дисциплином сродном етнографији/етнологији. Циљ ауторке је да се позабави тиме када, за кога и на који начин је Јован Цвијић био директна или индиректна референца у хоризонтима словеначке етнологије. Рецепција Јована Цвијића обележена је препознатљивим израженим утицајем политичких погледа и ангажмана у његовим истраживањима.

Кључне речи: Јова Цвијић, антропогеографија, историја етнологије, наука и политика, Словенија, Србија.

Za uvod

Pomen znanstvenikov se navadno presoja po vplivih, ki jih ima njihovo delo v ožjem in širšem znanstvenem okolju, pa tudi po njegovi odmevnosti v širšem družbenem prostoru. Pri vrednotenju so navadno v ospredju pozornosti kanonska dela, tj. tista, ki postanejo neogibna sestavina zgodovine znanosti oz. posamične znanstvene discipline, znanstvenikov prispevek k postavljanju in oblikovanju znanstvenih usmeritev, šol, ki obveljajo za prelomne v disciplinarni zgodovini zaradi obravnavane problematike, metodologije in novih spoznanjih. Ta imajo lahko različen domet – nekatere zgolj v neposrednem okolju, druge pa presežejo meje ene disciplinarne skupnosti in sežejo v mednarodni okvir.

V tem prispevku¹ so obravnavani odmevi dela mednarodno uglednega srbskega znanstvenika Jovana Cvijića v etnologiji v Sloveniji. V nekaterih obdobjih „skupne jugoslovanske etnologija“ (o tem Slavec Gradišnik 2010) je bila komunikacija med znanstveniki v Srbiji in Sloveniji razmeroma intenzivna, hkrati pa je seveda treba upoštevati specifičen disciplinarni razvoj v različnih nacionalnih okoljih. Ta tematika je že bila predmet primerjalne obravnave na splošni ravni, nekaj je tudi raziskav, ki so bile pozorne na vezi med posamičnimi raziskovalci in vplivom takšne znanstvene komunikacije na usmeritve raziskovalcev ali medsebojne vplive širših disciplinarnih paradigem.

Jovan Cvijić velja v srbski etnologiji za enega utemeljitvenih očetov, predvsem z njegovo antropogeografsko usmeritvijo, ki je do desetletij druge polovice 20. stoletja globoko zaznamovala etnološke raziskave v Srbiji. V zgodovini etnologije na Slovenskem tako imenovane „antropogeografske“ šole ne poznamo, so pa bile njene postavke vendarle odmevne med geografi pred in po drugi svetovni vojni, med etnologi pa razpoznavne ali žive v raziskavah kulturnih območij in krajev, ne da bi se eksplicitno sklicevale nanj.

Drugi vidik, ki ga je ob Cvijiću težko odmisлити, je povezan z njegovo širšo družbeno angažiranostjo, ki v ospredje postavlja zapleteno razmerje med znanstvenimi in ideološkimi oz. političnimi nazori. S slednjimi so izrazito obarvani zgledi slovenske recepcije, pa tudi kritiške obravnave srbskih etnologov in antropologov, ki njegovo osrednje delo o Balkanskem polotoku presojajo predvsem z nazorskih stališč, na podlagi katerih je nastalo.

Moje prvo srečanje z imenom Jovan Cvijić sodi v študijska leta, ko sem bila deležna, z današnje perspektive rečeno, klasične etnološke izobrazbe – klasične v smislu, da so imeli takratni profesorji zelo izostreno podobo o strukturi discipline, o znanjih, ki so jih imeli za temeljna – to so bile takrat osnove splošne in regionalne

¹ Besedilo je razširjen referat na mednarodni konferenci, posvečeni 150- obletnici rojstva Jovana Cvijića, oktobra 2015 v Beogradu (Slavec Gradišnik 2015). Organizatorjem iz Geografskega inštituta SANU in prof. dr. Dragani Radojičić iz Etnografskega inštituta SANU se zahvaljujem za povabilo in priložnost, da predstavim recepcijo Cvijićevega delovanja med etnologi v Sloveniji. Nastalo je v okviru raziskovalnega programa *Etnološke in folkloristične raziskave kulturnih prostorov in praks* (P6-0088, 2015–2020, Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije).

etnologije. V splošni etnologiji je imela posebno mesto zgodovina naše vede – vodilo enega mojih profesorjev, profesorja Vilka Novaka, je bilo, da disciplino najboljše spoznaš, če poznaš njeno zgodovino. Podobnega mnenja je bil za njim profesor Slavko Kremenšek, ki je raziskave oblikovanja etnološke misli v Sloveniji premaknil od Novakovih bio-bibliografskih raziskovalnih poudarkov k kritičnohistorični obravnavi konstitucije znanosti.²

Takratni osrednji predmet regionalne etnologije, tj. etnologijo Slovencev in drugih južnih Slovanov, je profesor Novak začel z dolgim, nekajtedenskim uvodom, v katerem nas je seznanjal z viri in literaturo oz. s tem, kdo vse je o čem etnološkem pisal, katero tematiko je kdo raziskoval in na kakšen način. V družbi številnih imen, naslovov del in drugih podatkov je bil omenjen tudi Jovan Cvijić s svojim glavnim delom *Balkansko poluostrvo*. Podrobnosti njegovih poudarkov se ne spomnim, vendar je – ne da bi takrat to še znala pripisati Cvijićevo razmejitvi – odmevalo v šaljivih pogovorih med etnologi o tem, kdo v Ljubljani kje stanuje – če je bilo to na desnem bregu Ljubljance, reke, ki teče skozi mesto, si bil prebivalec Balkana, na nasprotnem, levem bregu pa srednje Evrope.

Ne posebej anekdotična pa so bila druga dejstva. Na prvem mestu je vez med Jovanom Cvijićem in Nikom Zupaničem. Jovan Cvijić (1865–1927) velja oz. je veljal za ustanovitvenega očeta etnologije v Srbiji (gl. npr. Vlahović 1957, 1987; Filipović 1968),³ v procesu institucionalnega utrjevanja etnologije v Sloveniji pa je bil osrednja osebnost Niko Zupanič⁴ (1876–1961), prvi ravnatelj nacionalnega etnografskega muzeja in prvi predstojnik in profesor univerzitetnega etnološkega oddelka. Del njegove biografske in akademske poti je tesno povezan s Cvijićem,⁵ bil je tudi prvi, ki ga je Slovencem obširneje predstavil (Županič 1907). Če se dotaknem vprašanja o njunem pomenu v razvoju obeh nacionalnih disciplinarnih tradicij, je zanimivo, da ne o Zupaničevi vlogi v razvoju etnologije v Sloveniji ne o Cvijićevo v Srbiji ocene niso bile in niso enoglasne. Naj ob tem omenim mnenje, da

² Oba sta avtorja številnih razprav o zgodovini etnologije v Sloveniji, objavljenih v monografski in revijalni obliki. Novakove so strnjene v knjigi *Raziskovalci slovenskega življenja* (1986), Kremenškovi pregledno v Kremenšek 1978, 1995.

³ To prepričanje je danes med etnologi in antropologi v Srbiji predmet razpravljanja (gl. pregled v Prelić 2014), kar nikakor ni nenavadno, saj se praviloma pogledi na preteklost, tudi disciplinarno, v generacijah spreminjajo; tako so se v zgodovini nacionalnih in evropske etnologije spremenili pogledi na njihove začetke, na pomen posamičnih akterjev, znanstvenih usmeritev itn.

⁴ V glavnem delu tega besedila so bibliografske enote Nika Zupaniča navedene z zapisom, kakor so bile natisnjene, v zbiru referenc pa pod „Zupanič“. To je tudi uradni zapis priimka. Več o tem Muršič 2009, 7–8, in Jezernik 2009, 23–24.

⁵ Niko Zupanič je v Beograd prišel na Cvijićevo povabilo leta 1907. Iz Beograda se je (vmes je bil v Rimu in Parizu) leta 1921 vrnil v Slovenijo, kjer je organiziral Pašičevo Narodno radikalno stranko (v letih 1922–1923 je bil tudi minister v njegovi vladi). Postal je upravnik istega leta ustanovljenega Etnografskega inštituta, tj. zasnutka Kraljevega etnografskega muzeja v Ljubljani (današnji Slovenski etnografski muzej), ki je bil ustanovljen leta 1923. Bil je njegov ravnatelj do leta 1940, ko je bila na Filozofski fakulteti ustanovljena Stolica za etnologijo z etnografijo. Kot redni profesor jo je vodil do upokojitve leta 1957.

je bil Zupaničev pomen še do zadnjega desetletja minimiziran in zapostavljen,⁶ podoba o Cvijiću, ki nastaja v zadnjih letih med srbskimi etnologi in antropologi, pa je v določenem smislu kontroverzna in mestoma tudi izrazito negativna, njegovo delo in šola, ki sta nedvomno močno vplivali na začetke razvoja etnologije kot znanosti, pa ne veljata več za del „prave“ etnološke tradicije (Prelić 2014, 83).

Drugo pomembno dejstvo je, da je bil Cvijić predvsem geograf, kar ga povezuje tudi z geografi v Sloveniji, z etnološkega gledišča pa so pomembni refleksi njegove antropogeografije, ki je bila še v 50. letih prejšnjega stoletja predmet v načrtu študija etnologije.

S tretjim in nespregljivim dejstvom – tj. vzajemno prežetostjo znanstvenega dela in javnega (političnega) angažmaja, ki je tudi izhodišče oz. rdeča nit kritike mlajše generacije srbskih etnologov (npr. Kovačević 2001; Milenković 2008; Pišev 2009, 2010, 2013) – pa je povezana slovenska kritična recepcija Jovana Cvijića iz zadnjih desetletij. Po razpadu socialistične Jugoslavije je Angelos Baš objavil obsežno in izčrpno analizo omemb tistih mest v Cvijićevih knjigah o Balkanskem polotoku, ki govorijo o Slovencih (Baš A. 1992a).⁷ Kritično Cvijića danes presoja tudi profesor etnologije Balkana in politični antropolog Božidar Jezernik, ki je bil pripravljen deliti z mano svojo aktualno presojo o Cvijićevem pomenu oz. aktualnosti pri obravnavi zgodovinskih in sodobnih etnoloških in antropoloških vprašanj.⁸

V nadaljevanju bom prek ovrednotenj omenjenih strokovnjakov – Nika Zupaniča, Angelosa Baša in Božidarja Jezernika – in statusom antropogeografije v Sloveniji osvetlila recepcijo Jovana Cvijića v etnoloških/antropoloških krogih v Sloveniji. Kakor vedno – ko in če smo pozorni na širši kontekst oblikovanja in razvoja posamičnih znanstvenih ved – dobimo potrditev, da te ne živijo v praznem prostoru, da so tudi t. i. akademski stolpi del strukture zgodovinskega in družbenega, navsezadnje političnega dogajanja. Podlago recepciji Cvijića ne le v Srbiji, temveč tudi v Sloveniji, namreč v veliki meri intonirajo prav njegovi politični nazori, nič manj pa tudi nazori njegovih ocenjevalcev: slednji namreč, upoštevaje časovno distanco, drugačne poglede na disciplino, na njene cilje, problemska težišča, metodologijo itn., pomagajo razumeti, kako in zakaj kdo sprejema, zavrača delovanje svojih predhodnikov, jih razume kot breme, zavoro ali morebiti priložnost za drugačne premisleke, posebej morda za temeljito kontekstualizirano interpretacijo.

⁶ O Zupaničevem pomenu, njegovem znanstvenem in političnem delovanju gl. zbornik ob 130. letnici njegovega rojstva (Muršič in Hudelja 2009).

⁷ Prispevke z istim naslovom je objavil tudi v mariborskem dnevniku *Večer* novembra 1992 (Baš A. 1992b).

⁸ E-komunikacija, avgust 2015, za katero se mu iskreno zahvaljujem.

Jovan Cvijić in Niko Županič – strokovne in nazorske vezi

Kakor omenjeno, je bil Niko Županič prvi, ki je Slovencem obširneje predstavil Jovana Cvijića v prispevku tedanjega osrednjega slovenskega časnika *Dom in svet* leta 1907 (Županič 1907).⁹ V njem je na skoraj sedmih straneh obnovil Cvijićevo biografijo in prvih dvajset let njegovega znanstvenega delovanja. Desetletji pozneje se je kot direktor ljubljanskega Etnografskega muzeja in dolgoletni znanec od njega poslovil na pogrebu v Beogradu in pozneje svoj govor ob grobu objavil v časopisu Etnografskega muzeja *Etnolog* (Županič 1929b). Ob tej priložnosti je bilo objavljeno tudi besedilo „Antropološki karakter Jovana Cvijića“, v katerem je mdr. na kratko obnovil njuno poznanstvo in sodelovanje (Županič 1929a).

Pri premisleku o vezeh med Županičem in Cvijićem se je težko znebiti omahovanja pri presoji, ali je bila v ospredju njunega znanstva politična ali akademska bližina.

Takole je Županič opisal njun stik:

„S Jovanom Cvijićem došao sam u dodir korespondencijom u početku godine 1903 povodom publikovanja moje političko-etnografske brošure ‘Macedonien und das türkische Problem’. Bilo je to tada, kad se u Srbiji narod borio sa poslednjim Obrenovićem za svoja prava, a u Makedoniji buktao požar revolucije, potaknut od Bugara. Bečka oficijalna štampa (Neue Freie Presse) i naročito Vatroslav Jagić potpomagali su bugarski stav. Pošto je J. Cvijić našao da je moja brošura bila napisana ovako kako treba, u jugoslovenskom duhu, zainteresirao se toliko za stvar, da je došao u Beč, gde sam se sastao i upoznao s njime (u maju 1903). Od tada, naročito posle mog dolaska u Srbiju (1907), ostao sam u dodiru s Jovanom Cvijićem sve do njegove smrti, bilo da smo razgovarali o kulturno-političkim prilikama južnih Slovena, bilo o strogo naučnim, etnološkim problemima.“ (Županič 1929a, 153–154)

Sicer pa je v predstavitvi¹⁰ Županič na začetek postavil njegov znanstveni portret:

„V dveh desetletjih si je pridobil Cvijić velik ugled kot raziskovalec balkanskega polotoka in kot znanstvenik, ki je uvedel v morfologijo in

⁹ Istega leta je bilo v reviji *Dom in svet* objavljeno kratko, a naklonjeno poročilo o Cvijićeви opombi k dotedanjim razpravam o Makedoncih: „Mnogo se piše o Makedoniji, a dotični spisi so izvečine tendenciozni in zato ne odgovarjajo znanstvenim zahtevam. Veda mora biti brez strasti in njena edina tendenca je, najti resnico, bodisi komu všeč ali ne. To je nagnilo našim čitateljem dobro znanega profesorja J. Cvijića, da je spisal to knjižico o makedonskem prebivalstvu, v kateri kritično ocenjuje dosedanje publikacije o Makedoniji. /.../ Cvijićevo delo je neobhodno potrebno za vsakega, ki se hoče informirati o Makedoniji, ker razkriva napake vseh dosedanjih pisateljev o tem predmetu, a samo se drži v mejah objektivne znanosti.“ (L. 1907: 379)

¹⁰ Dobro polovico besedila je namenil njegovemu znanstvenemu delu, drugi del pa Cvijiću kot „človeku in Iliru ali Jugoslovanu“ (Županič 1907, 267).

tektoniko zemeljske površine mnogo strokovnih elementov in novih idej, ki je rešil več zelo važnih problemov in opozoril na nova razumevanja in razpravljanja znanstvenih vprašanj.“

/.../

Četudi poznajo te znanstvene novosti v tujem znanstvenem svetu, našim Jugoslovanom so ostale docela nepoznane. Cvijića pač poznamo kot 'dobrega geografa', kot 'izvrstnega potovavca' iz bibliografskih sestavkov njegovih in iz zanimivih doživljajev po Albaniji in Stari Srbiji. Namen teh vrstic pa je, da spoznamo njegovo delovanje in njegovo znanstveno šolo.

/.../

Kakor nam je Vatroslav Jagić odkril s preiskovanjem zgodovine in strukture našega jezika in njegove enotnosti moč Jugoslovanstva, tako nam je Cvijić pokazal na osnovi oblik veličanstvo ustvarjajočih sil naše zemlje, po kateri hodimo kot njeni poosebljeni refleksi. To je ona divna zemlja Ilirija med Trstom in Carigradom, od našega prvega pesnika nazvana 'prstan Evropin'. Objasniti svetu postanek in obraz te zemlje, zibel Jugoslovanstva, to zadačo poleg drugih občne naučne vrednosti si je postavil prvak slovanskih geografov.“ (Županić 1907, 264)

Da sta bila znanstveno in politično tesno povezana,¹¹ potrjuje Županićevo nenavadno ideološko niansiranje („divna zemlja med Trstom in Carigradom“, „prstan Evropin“, „zibel jugoslovanstva“), sicer tuje strogemu znanstvenemu diskurzu.

Županić je najprej opozoril na znanstvenost, na eksaktne metode v fizični geografiji, ki upoštevajo različne vidike oblikovanja in spreminjanja zemeljskega površja. V teh Cvijićevih raziskavah je osrednje mesto pripisal antropogeografiji: s tega gledišča je namreč Cvijić pri obravnavi gorskih sistemov lahko opazil številne „velike razlike pri etnoloških in antropogeografskih pojavih. Zaradi tega spremljajo Cvijićeve fizio-geografske razprave vedno tudi premnogi kulturno-geografski pogledi“ (Županić 1907, 266). Geografske danosti in kulturna dejstva je Cvijić povezal v koncept „kulturnih krogov“ ali „pasov“, konkretno pa v „kulturne sfere Balkanskega polotoka“. V tistem času so bili kulturni krogi osrednji koncept t. i. difuzionistične etnologije, ki se je na podlagi trdnejših empiričnih dejstev razvila kot alternativa etnološkemu/antropološkemu evolucionizmu.

„Vsi omenjeni kulturni pasovi se odlikujejo po raznih oblikah materialne kulture, posebno po naseljenju, vrsti hiš, po mišljenju in duši prebivalstva.

/.../

Po teh kulturnih krogih varijirajo položaji in tipi naseljenja, oblike posestva, način pridobivanja, transporta, tipi in gradivo hiš, nekoliko

¹¹ Podrobneje o povezanosti med politiko in znanostjo pri Županiću gl. Promitzer 2001; Baš A. 2009; Muršič 2009.

tudi imena naselbin ter druga topografska zaznamovanja.“ (Županić 1907, 266)

Med najpomembnejše elemente oblikovanja teh pasov sodijo zgodovinski prevrati, migracije prebivalstva, ki jih je mdr. raziskoval na podlagi pisnih zgodovinskih virov, tradicije posamičnih rodbin in etnografskih dejstev.

„Ta zanimiva preiskovanja so podala znatno število rezultatov občne znanstvene vrednosti, kakor so n. pr. širjenje narodov v novem veku, etnografska motenja in etnografska zlivanja, potem čudna vloga nekaterih dežel pri davanju in sprejemanju prebivalstva, kar je v zvezi na prvem mestu s plastiko, položajem in plodnostjo dežele, zatem s političnosocialnimi okoliščinami ter poedinimi večjimi politično-zgodovinskimi dogodki.“ (Županić 1907, 267)

V nadaljevanju je Županić opozoril še na eno, za etnologijo, pomembno temo, ki je Cvijića nenehno zaposlovala, to so „etnične posebnosti narodov na Balkanskem polotoku“ (Županić 1907, 268) oz. prediranje v „narodno dušo“: „Publikacija teh narodno-psiholoških študij bode, kolikor moremo za zdaj povedati, najfenomenalnejši pojav v jugoslovanskem etnografskem slovstvu.“ (Županić 1907, 267)

Med dotakratnimi Cvijićevimi dosežki je Županić omenil serijo *Naselja srpskih zemalja*, ki jo je z vidika jugoslovanskega ozemlja označil za „ozko“, saj po enotnem vzorcu obravnava pregledne omejenih področij.

„Sotrudniki so docela učenci Cvijićeve šole in možje iz naroda, ki so po dolgem letnem opisovanju vasi in mnogobrojni korespondenci toliko izvežbani v svojem poslu, da so mogli podati pregledne celih pokrajinskih delov. Zamotanost problemov in težkočo njihovega pojasnjevanja je lahko opaziti pri teh sotrudnikih. Dela teh mladih, navdušenih in energičnih ljudi so ostala skoraj brezizjemno deskriptivna. Izvzeti moram elegantno, mirno pisano in etnografski mnogostrano razpravo dr. Jovana Erdeljanovića o plemenu Kuči v Črni gori. Tu se rešujejo problemi jugoslovanskega plemena pazljivo in točno.“ (Županić 1907, 267)

Županić je bil mnenja, da je Cvijić izobrazil premalo učencev v geografiji, dva v kartografiji, zato pa toliko več v antropogeografiji (tudi etnologa Jovana Erdeljanovića).¹² Omenil je še pomen beograjskega akademijskega Geografskega inštituta.

V zadnjem delu predstavitve se je Županić pomudil pri Cvijiću „kot človeku in Iliru ali Jugoslovanu“ (Županić 1907, 267). Iz kratko orisane, razmeroma premočrtne Cvijićeve biografije je razvidna njegova naklonjenost človeku, ki „se je bavil samo z znanstvom“ (Županić 1907, 268) in bil odmaknjen

¹² Med njimi so bili tudi poznejši vodilni srbski etnologi: poleg Erdeljanovića še Milenko Filipović, Borivoje Drobnjaković, Mitre Vlahović, Dušan Nedeljković; slednji je Cvijićevo predavanja poslušal leta 1917 na pariški Sorboni, kjer je sicer študiral filozofijo (Prelić 2014, 87).

od strankarskega političnega življenja.¹³ Zapisal je namreč, da je bil daleč od strankarskih bojev, a jih je zasledoval in kritično komentiral.

Za poznavanje Cvijića kot človeka in rodoljuba so po Zupaničevem mnenju nadvse dragoceni njegovi kulturni krogi:

„Brez njih ne moremo razumeti ni onega, kar se danes dogaja v Srbiji, ne moremo razumeti niti poedincev.

/.../

Etnologom so znani vplivi družbe, v kateri kdo živi in se vzgaja, in vemo, da se je težko emancipirati od teh vplivov. Cvijić ne pripada po svojih duševnih lastnostih izključno nobeni opisanih kulturnih sfer. On goji veliko ljubav za zemljo in narod kakor prebivavci zapadnih krajev, ima njihovo ostroumnost in bistrost, njihovo močno fantazijo, ki v znanosti dosti pomore, ali ima tudi nekoliko posebnosti drugega pasu, kakor solidnost in izdržljivost.“ (Županić 1907, 268)

Zadnji del besedila je v celoti namenil Cvijićevemu „kulturno-političnemu prepričanju“ in „ljubezni do celega Jugoslovanstva“. In prav to ju je, kakor omenjeno, leta 1903 tudi zbližalo.

„Strokovnjak-učenjak more postati tudi manjša in srednja pamet, ako ji je dal učitelj znanstveno napotje in metodo in ako je delavna. Hočeli pa biti strokovnjak cel človek in igrati važno vlogo pri narodnih vprašanjih na korist celote, potem mora razumeti svet v vsi mnogostranosti, kar se doseže z opazovanjem ljudskega življenja in zasledovanjem rezultatov v znanstvu. V prvi vrsti so poklicani etnografi in geografi — osobito če delujejo v zgodovinski smeri —, da izrekajo diagnoze in prognoze o evoluciji narodov. Oni morejo v kritičnih, težkih dnevih pokazati pravi pot in zaprečiti katastrofe.“ (Županić 1907, 270)

Vez s Cvijićem je Zupaniću omogočila, da je, ko ni mogel dobiti službe na Dunaju, na Cvijićevo povabilo leta 1907 prišel v Beograd in tam dobil zaposlitev, s Cvijićem sta bila skupaj na mirovni konferenci leta 1919 v Parizu.¹⁴ Politične vezi in beograjski vzorec, kjer so že imeli etnologijo na univerzi in etnografski muzej, so zagotovo pripomogli k ustanovitvi Etnografskega inštituta v Ljubljani 1921 (preoblikoval se je v Kraljevi etnografski muzej leta 1923) in prizadevanjem za

¹³ „Kakor hitro nastane v Srbiji močnejša strankarska borba, gre Cvijić v gore ali v Makedonijo ali v Arbanijo ali na Olimp ali na Durmitor. Dasi so mu večkrat ponudili ministrski stol, ga ni hotel nikdar sprejeti. In dasi se je držal daleč vstran od strankarskih bojev, jih je vendar zasledoval na svoj način. I kronane glave kraljevine Srbije so morale često trpko stisniti ustnice zaradi Cvijićevih prigovorov, ostrih, patriotskih, polnih logike.“ (Županić 1907, 268) Zupanićeva trditev o Cvijićevi neposredni politični neangažiranosti utegne veljati za čas, ko je bil prispevek napisan, za pozneje pa gotovo ne (prim. Pišev 2009).

¹⁴ Zupanić je kot tehnični delegat predsedoval „podsekciji etnografske sekcije za slovensko-nemško mejo, za Prekmurje in čehoslovaško-jugoslovanski koridor“, ki je delovala v okviru etnografske sekcije pod Cvijićevim vodstvom v delegaciji Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev; to je vodil Nikola Pašić (Zupanić 1928)].

ustanovitev etnološke katedre na ljubljanski univerzi. To se je – tudi zaradi političnih in ideoloških nazorov – zgodilo šele leta 1940; profesorji v Ljubljani so se namreč spraševali, ali takšen študij sploh potrebujemo, ena od ovir pa sta bili menda tudi negativni mnenji Vatroslava Jagića in Jovana Cvijića o Zupaničevem znanstvenem delu (Jezernik 2009, 30).¹⁵

Kakor koli: Zupaničeva naklonjenost Cvijiću je bila res velika, kar se je pokazalo tudi v spisu „Antropološki karakter Jovana Cvijića“¹⁶ (Županić 1929a), v katerem je Zupanič med drugim ugotovil, da je v rasnem pogledu Jovan Cvijić najbližji predslovanskemu tipu na Balkanu.

Cvijićeva znanstvena tradicija je prek Zupaniča vsaj deloma odsevala tudi v predmetniku študija na ljubljanski filozofski fakulteti, kjer je bila ob ustanovitvi „Stolice za etnologijo z etnografijo“ v študijskem letu 1940/41 ob t. i. etnološki še t. i. antropogeografska skupina – njeni diplomski predmeti so bili „geografija, etnologija z etnografijo ali občo zgodovino ter narodno zgodovino s sociologijo“ (Muršič 2009, 123). Po vojni so bila v študijskem predmetniku tudi izbrana poglavja iz antropogeografije, ki jo je predaval geograf Svetozar Ilešić (Muršič 2009, 125), vse do Zupaničeve upokojitve leta 1957 in še nekaj let po njej.

Antropogeografija med geografijo in etnologijo

Geografija je bila v času Cvijićevega študija in znanstvenega delovanja na Veliki šoli v Beogradu, predhodnici beograjske univerze, uvrščena med družbene vede, vendar razdeljena na fizično geografijo in antropogeografijo. Cvijić je bil leta 1893 imenovan za profesorja predmeta „geografija z etnografijo“, vendar etnografije zaradi številnih drugih obveznosti ni predaval ne na Veliki šoli ne pozneje na univerzi. Se je pa zavedal, da so za antropogeografijo etnološka znanja zelo pomembna in je v geografskem seminarju organiziral „nekakšen kurz iz etnologije“. Za njegovo izvedbo so bili zadolženi Cvijićeви ambicioznejši študenti, med katerimi je bil v ospredju Jovan Erdeljanović, vendar je kurz osmišljal Cvijić z izborom odlomkov iz etnoloških del, ki so jih študenti prevedli in nato predstavili v seminarju, kjer so potem razpravljali o njih (Prelić 2014, 85–86).

Cvijićevo delo je po prvi svetovni vojni, v novi jugoslovanski državi, odmevalo tudi med slovenskimi geografi. Utemeljitelj sodobne slovenske geografije Anton Melik (1890–1966), ki se je po ustanovitvi ljubljanske univerze začela hitro razvijati in se je tudi zgledovala po beograjskem študiju, mu je ob smrti posvetil nadvse naklonjen zapis (Melik 1927). Uvodoma je zapisal, da sporočilo o Cvijićeви smrti ni odmevalo

¹⁵ Med tistimi, ki so onemogočali Zupaničevo profesuro na ljubljanski univerzi, je omenjen tudi Jovan Erdeljanović (Promitzer 2001, 19–22), posebej pa slovenski slavisti (Muršič 2009, 120–122).

¹⁶ To je bila ena od obravnav ob Zupaničevih antropoloških meritvah „poznanih Jugoslovanov“, npr. Nikole Pašića in Milenka Vesnića, Slovencev Ivana Tavčarja in Antona Ažbeta.

„le v naši kraljevini, marveč v vsej Evropi; ves kulturni svet našega kontinenta se je spominjal njegovega velikega dela, zavedajoč se, da se je zaključilo življenje enega najproduktivnejših duhov sodobne evropske znanosti. /.../ zapustil [je] za seboj široko sled. Njegova dela so nenavadno mnogoštevilna ter obsegajo domala vse panoge geografske znanosti. S svojimi studijami je proučeval domačo zemljo in lastni narod ter nam odkrival z njimi tako rekoč lastno bistvo; posegel pa je z njimi tudi v občno znanost ter je podal rezultate, ki pomenijo ogromno obogatitev znanja o prirodi zemeljske površine in njenih pojavov.“ (Melik 1927, 129)

V nadaljevanju je opozoril na ozemeljski obseg njegovih preučevanj, posebej seveda na geomorfološke raziskave, še posebej krasa. Ni pa Melik prezrl Cvijićevih raziskav

„antropogeografskih pojavov, ki so v teh centralnih balkanskih področjih bolj komplicirani kakor kjerkoli drugje. Že zgodaj so obrnili nase pažnjo velikega geografa in na mnogovrstnih potovanjih po balkanskih pokrajinah se je seznanil s socijalnimi, gospodarskimi, kulturnimi in duhovnimi značilnostmi balkanskega prebivalstva ter se polagoma zaglobil v njihove probleme.“ (Melik 1927, 131)

Da bi geograf Melik ponazoril, kako je Cvijić prišel do teh raziskav, je navedel daljši odlomek iz uvoda prve knjige iz zbirke *Naselja srpskih zemalja*, tj. *Antropogeografski problemi Balkanskog poluostrva* (1902):

„Naučni raziskalec, ki potuje po prostranih predelih, prične nehote promatrati tudi antropogeografski in etnografski; to velja posebno za Balkanski polotok, kjer živi na relativno majhnem prostoru 7–8 raznih narodov, kjer se križajo štiri povsem različne kulture in kjer žive plemena in narodi, ki so etnografsko povsem sveži, poleg Rusov etnografsko najbolj sveži v Evropi. Taka opazovanja sem dolgo smatral samo kot postranski del svojih fiziško-geografskih in geoloških studij. Ali naraščala so mi; bila so vmes tudi taka, ki so bila prav posebne vrednosti, ker jih spričo socijalnih in kulturnih razmer mi še moramo opraviti, dočim je ostala Evropa že zamudila priliko, da jih izvrši. Postopoma, po dolgotrajnem delu in razmišljanju, sem mogel spoznati antropogeografske probleme, ki imajo velik interes in pomen; vedno bolj se me je polasčala misel, da je treba sistematski preiskati najprej selišča, ki so v zvezi s fiziško geografijo, potem tudi druge geografske in nekatere etnografske objekte.“ (Melik 1927, 131)

Melik je v nadaljevanju poudaril, kar je najtesneje povezano s Cvijićevo koncepcijo geografije (namreč, da je kompleksna veda¹⁷): četudi antropogeografija sprva ni bila v ospredju njegovega interesa, se mu je med raziskovanjem pokazal njen pomen in se ji je zato „posvetil z največjo vnemo in temeljitostjo“: pripravil je

¹⁷ Po mnenju Mladene Prelić je v kontekstu takratnih nemške detereministične in francoske posibilitistične usmeritve za Cvijića značilna naklonjenost drugi, sicer pa je njegov izvorni pripisek antropogeografskim raziskavam „upoštevanje zgodovinskega razvoja, ekonomskih in socialnih spremenljivk v geoprostoru“ (Prelić 2014, 85).

načrt raziskav srbskih naselij, sestavil navodila zanje (*Uputstva za ispitivanje sela u Srbiji i ostalim srpskim zemljama*, 1896), rezultat pa so bile monografije v zbirki *Naselja srpskih zemalja*, „v katerih je zbranega ogromno gradiva o antropogeografiji in etnografiji, pa tudi iz sorodnih področij za srbske pokrajine.“ Cvijić je s tem delom prispeval spoznanje o živahnih migracijah na Balkanskem polotoku. Melik je sklenil, da se

„s sličnim delom /.../ more pohvaliti antropogeografija za malokatero deželo. Prav tako so dragoceni rezultati glede studija psihiških svojstev prebivalstva v posameznih predelih, /.../ dalje o raznih ljudskih tipih med srbskim in balkanskim prebivalstvom sploh itd.“ (Melik 1927, 131)

Zanimivo je, da je Melik pohvalil tehtnost Cvijićevih raziskav „v kompliciranem problemu o narodnosti Makedoncev“, ki da ga je Cvijić navkljub različnim političnim aspiracijam osvetlil „znanstveno in objektivno“. S posebno naklonjenostjo je predstavil njegovo sintezo *La Péninsule Balkanique*, ki je v Parizu izšla v enem zvezku s podnaslovom „človeška geografija“, in naposled tudi

„številne razprave, ki jih je napisal o aktualnih problemih, največ s področja geopolitike. V njih je izrazil svoje nazore, hkrati utemeljeval politične aspiracije svoje države, vendar tako, da so popolnoma v skladu s pojmovanjem in strogo resnicoljubnostjo znanstvenika, kar je gotovo dokaz, kako se je nahajala država v skladu s prirodnimi zakoni razvoja.“ (Melik 1927, 132)¹⁸

Sklenil je z opozorilom na Cvijićev visok ugled v domačih in mednarodnih znanstvenih krogih, „kjer se je priznaval kot prva znanstvena avtoriteta balkanskih dežel in pravtako kot eden prvih strokovnjakov geografske znanosti“, in: „Z Jovanom Cvijićem se je duševna sposobnost našega naroda povzpela silno visoko in dokumentirala pred vsem svetom svojo veliko notranjo silo“, geografiji pa pokazal „vzglede in vzor“ za sistematično delo po njegovem programu (Melik 1927, 132).

Da so bila antropogeografska izhodišča v letih med obema svetovnima vojnama zelo domača slovenskim geografom, morda najbolje ponazarja delo Antona Melika *Slovenija: Geografski opis* (2 zv., 1935, 1936), v katerem je bila razmeroma obsežno obravnavana »etnografska« snov, posebej v poglavjih o kmečkih naseljih in domačiji. Tudi povojne Melikove knjige o regionalni geografiji¹⁹ so spoštovale to izročilo.

Z vidika etnologije je bil Cvijiću blizu zgodovinar, geograf in etnolog Franjo Baš (1899–1967). Ta je etnografijo v določenem smislu istil z antropogeografijo oz. tistim njenim delom, ki je obravnaval povezanost načina življenja in značaja ljudi z značilnostmi okolja/prostora, v katerem živijo (Baš A.

¹⁸ Ta besedila so zbrana v štirih knjigah *Govori i članci I, II* (1921) in *III, IV* (1923)

¹⁹ *Slovenski alpski svet*, 1954; *Štajerska s Prekmurjem in Mežiško dolino*, 1957; *Posavska Slovenija*, 1959; *Slovensko Primorje*, 1960.

1985, 192)²⁰ – kar je bila in je še danes, seveda drugače konceptualizirana, pomembna antropološka in etnološka tema. Baš se je, na primer, neposredno skliceval na Cvijića pri obravnavi zgodovine stanovanjske hiše na Slovenskem (1984 [1958]). Ugotovil je, da ob pomanjkanju splošnih tez za zgodovino hiše „poizkuša zgodovina šele odkriti njeno podobo v določenih časih, za kar združuje vire po zgledu J. Cvijića v velikih pokrajinskih skupnostih“ (Baš F. 1984: 9). Čeprav se v drugih svojih pomembnih etnoloških spisih nanj ni pogosto skliceval,²¹ je bila povezanost med fizičnimi danostmi okolja/prostora in kulturnimi manifestacijami stalnica njegovih raziskav.²² Podobno kakor Cvijić tudi Baš ni bil geografski determinist, saj je enakovredno upošteval okoljske, zgodovinske, socialne in funkcijske dejavnike, kar je tudi sam označil kot sintetično metodo (Baš F. 1984, 10).

Posredno bi s Cvijićem mogli povezati tudi Bašev interes za karakterologijo, vendar se Baš ni skliceval na Cvijića, temveč na nemškega etnologa Adolfa Spamerja, ko je „ljudski značaj“ ali „ljudsko karakterologijo“ označil kot „v teku časa in pod različnimi okoliščinami ustaljeno gledanje prebivalstva v določeni pokrajini nase in na svojo okolico“ (Baš F. 1965, 163), ne pa v Cvijićevem pomenu romantiškega „duha naroda“ (Pišev 2009, 50). Na razloček med njima opozarja tudi sama zastavitev, bolj induktivna in bolj deduktivna: pri Bašu gre za mikrostudije na Štajerskem (1959, 1965²³), Cvijićevo izhodišče pa so velikopotezno orisani južnoslovanski „psihični tipi“ (dinarski, centralni, vzhodnobalkanski in panonski) (Cvijić 1918). Baševo izhodišče dobro ponazarjata naslednja navedka, ki med drugim opozarjata na neprimerno združevanje v enote, ki opušča „potrebno karakterološko diferenciacijo /.../ po posameznih pokrajinah,“ in na posploševanje splošnoduševnih lastnosti Slovencev, kar je refleksi romantiškega etnografskega pogleda (Baš F. 1965, 165):

„Dognati ljudski značaj nekega naroda ali prebivalstva v določeni pokrajini je cilj, za katerim si prizadeva moderna etnografija, ki ji pomenijo vsa torišča od naselij pa tja do zadnjih odtenkov duhovne ljudske kulture sredstvo za ugotovitev ljudskih karakteroloških

²⁰ Njegovo izhodišče je podobno komentiral tudi Vilko Novak: „Baš ni ostro razmejeval /.../ geografskega vidika in metode od etnološkega (etnografskega po njegovem), marveč je celo poudarjal antropogeografski vidik pri obravnavanju ‘narodopisnih’ tem. Geografi pa so tudi tedaj in do naših dni imeli spise, obravnavajoče mejne teme /.../. V resnici je tu dostikrat nemogoče in tudi nepotrebno natančno ločiti, kaj je geografsko in kaj etnološko.“ (Novak 1984, 533)

²¹ Omenil ga je v zvezi s podobnostjo kobanskega hrama (Baš F. 1928) s t. i. primitivno hišo na Balkanskem polotoku, pri obravnavi rudarske hiše v zvezi s samostojnimi stanovanjskimi hišami je omenil pastirska stanovanja na Balkanu (1957) ter opozoril na novejšo migracije na Balkanu, ko je obravnaval požigalništvo (1954).

²² V omenjeni razpravi o zgodovini stanovanjske hiše je, na primer, drugo poglavje naslovljeno „Prirodni temelji in zgodovinske oblike stanovanjskih skupnosti in stanovanj“ (Baš F. 1984, 11–15). To načelo je Franjo Baš upošteval tudi pri obravnavi gospodarskih poslopij in različnih gospodarskih dejavnosti.

²³ Spis „O karakterologiji prebivalstva v štajerskem Podravju“ je bil večinoma napisan že pred drugo svetovno vojno (Baš F. 1965, 1).

lastnosti. In kakor vplivajo na posamezne ljudske kulture pokrajina, podnebje, gospodarska, socialna in kulturna preteklost, prav tako je ob tem gotovo, da je ljudski značaj hkrati tudi izraz človeka, bivajočega na določenem ozemlju. Ljudski značaj ni samo posledica zgodovinskih in geografskih vplivov pokrajine na človeka, temveč je tudi reakcija človeka na vse te vplive, tako da določeno prebivalstvo ni samo objekt, temveč tudi subjekt, ki je ustvarjal karakterološki odnos do okolice, na katero je po svoje vplival. (Baš F. 1965, 163)

/.../

Ljudski značaj Slovenjgoričana, Pohorca, Kobanca in Poljanca z Dravskega polja bomo skušali ugotoviti po njihovem odnosu. Saj ne moremo uokviriti Pohorca, Kobanca, Poljanca ali Slovenjgoričana v neko enoto, pa tudi še ne podrobno karakterologijo Slovencev.“ (Baš F. 1965, 165)

Za Franja Baša bi torej lahko rekli, da njegovo delo prežema koncepcija antropogeografije, ki temelji na podrobni etnografiji, upoštevanju vseh »naravnih«, a tudi temeljito preučenih zgodovinskih in socialnih dejavnikov.

V tem smislu je bil zelo blizu „kulturni geografiji“, kakor je geograf Igor Vrišer pozneje označil „antropogeografsko ali socialnogeografsko smer“ v geografiji (Vrišer 1986, 3).²⁴

Da Cvijić med geografi ni bil pozabljen, priča tudi kratek spominski zapis ob 30-letnici njegove smrti, ko so se ga Srbska akademija znanosti in druge ustanove spomnile s slovesno akademijo, na kateri so nastopili geografi, zgodovinarji in etnolog, prof. Borivoje Drobnjaković. Avtor se ga je tokrat spomnil predvsem kot „velikega pobudnika jugoslovanske geografije“. Zapisal je, da se tudi slovenski geografi zavedajo,

„da je njegovo znanstveno delo, ki je svoje prve korake zastavilo tudi na slovenskem krasu, bogato oplodilo tudi slovensko geografijo, še posebno geomorfologijo in geografijo naselij, štejemo za svojo dolžnost, da s svojimi močmi še nadalje prispevamo h gradnji te stavbe, ki ji je položil temelje Jovan Cvijić.“ (Ilešić 1957, 241)²⁵

²⁴ Vrišer je podrobneje pojasnil, da gre za interes, ki izvira že iz Humboldtovih raziskav v južnoameriških Andih in poznejše Rastlove antropogeografije, za katero se v nemškem in širše anglosaškem svetu uporablja ime „kulturna geografija“, posvečala pa se je „kulturi in načinu življenja prebivalcev, njihovemu boju z naravo, bivališčem in oblikam gospodarjenja. Upoštevali so še druge oblike ljudske kulture, navade in značilnosti njihovega 'etnosa', to je rasno, jezikovno, narodnostno ali religiozno pripadnost in iz nje izhajajoči odnos do okolja.“ Zgodnja kulturna geografija se je nato prenovila na podlagi izhodišč posibilstov ter francoske in ameriške usmeritve med letoma 1925 in 1950 (Vrišer 1986, 3–4).

²⁵ V tem duhu je Cvijić predstavljen tudi v *Enciklopediji Slovenije*, kjer je na kratko povzeta njegova biografija, v kateri je omenjeno, da je bil „predstavnik Kraljevine SHS v plebiscitni komisiji in napisal o koroški plebiscitni problematiki več člankov.“ Najbolj je poudarjena prva celovita monografija o Krasu (1893), nato njegove krasoslovne razprave v več jezikih in v njih terminologija, s katero je vplival na slovensko krasoslovje. Slovenijo pa je obravnaval tudi „v svojem pomembnem antropogeografskem delu *Balkansko Poluostrvo i južnoslovenske zemlje*

V etnološkem tisku česa podobnega nisem našla. Razlogov utegne biti več: morda je eden med njimi, da je bil Cvijić predvsem geograf in se je tudi sam imel za fizičnega geografa ali, natančneje, geomorfologa (Prelić 2014, 91), drugi pa, da za glavne akterje takratne slovenske etnologije Cvijić najbrž ni bil tako pomembna referenca, da bi se ga posebej spominjali.

Pozneje je bilo razmerje med geografijo in etnologijo posebej tematizirano,²⁶ tudi z opozorilom na skupne izvire v razsvetljenski členitvi znanosti in univerzitetno institucionalizacijo etnologije v Sloveniji. V zvezi s slednjo so pobude zanj „prihajale iz Beograda /.../ 'na liniji' z geografijo povezanega etnološkega razvojnega toka. Šlo je za tako imenovano Cvijićevo šolo.“ Ta je že pred vojno odmevala v univerzitetnem študiju geografije, v katerem je bila po beograjskem vzoru zastopana tudi antropogeografija. Prek nje se je geografija kot glavni predmet povezovala z etnografijo, ki pa do leta 1940 ni imela svoje stolice, zato je bila povezava zgolj formalna, čeprav so si je študenti želeli (Kremenšek 1986, 19).

Položaj antropogeografije torej ni bil povsem obrobni, saj je bila v predmetniku obeh študijev, geografije in etnologije z etnografijo. Omenil jo je tudi Rajko Ložar v uvodu k prvi sintezi slovenskega narodopisja: označil jo je kot prvo med pomožnimi vedami za raziskave ljudske kulture pri tematikah, ki so najbolj povezane z naravnim okoljem (naselitev, hiše, gospodarstvo), in opozoril, da ima narodopisje v zadnjem času tekmo v antropogeografiji pri raziskovanju vpliva narave na človeka in njegovo življenje in tudi nasprotno. Menil pa je, da vendarle ne more odgovoriti na vsa bistvena vprašanja etnografije, ki so tudi zgodovinska, sama antropogeografija pa je deskriptivna veda (Ložar 1944, 19). Ni sicer jasno, od kod Ložarju takšno prepričanje – ni navedel namreč nobene reference –, samo ugibamo lahko, da morda iz poznanih srbskih antropogeografskih monografij, čeprav Cvijića ni posebej omenil.

Pogled Angelosa Baša na Cvijićevo obravnavo Slovencev v delu *Balkanski polotok*

Leta 1992 je ugledni slovenski etnolog, profesor Angelos Baš, objavil obsežen pretres obravnave Slovencev v Cvijićevih dveh knjigah o Balkanskem polotoku. Ugotovil je, da navedbe o Slovencih zelo natančno odsevajo

(1922, 1931). C. je bistveno prispeval k razvoju moderne geografske znanosti ter odločilno vplival na zasnove in metode mlade slov. geografije, delno tudi etnografije in demogeografije.“ (Gams 1988, 88) V kratkem prispevku v *Velikem splošnem leksikonu* je predstavljen kot „geograf in antropolog“, ki je „raziskoval kraške pojave in Balkan. Polotok“, bil na pariški mirovni konferenci in član koroške plebiscitne komisije, Makedonske Slované pa je obravnaval kot posebno etnično skupnost in ni „našel razumevanja“ za kosovske Albance (Stergar, 1997, 685). Tudi v *Slovenskem velikem leksikonu* je definiran kot geograf, raziskovalec krasi in Balkanskega polotoka (B. n. a., 2003, 347).

²⁶ Gre za posvet *O razmerju med geografijo in etnologijo* leta 1986 v Ljubljani. Gl. istoimensko publikacijo (Kremenšek idr. 1986)

„predpostavko, na podlagi katere sta bili napisani“ (Baš A. 1992a, 153). Predpostavka o južnoslovanski narodni enotnosti (podprta z dokazovanjem jezikovne enotnosti in poudarjanjem enotnih psihičnih značilnosti) preprosto eliminira dejstvo, da na tem ozemlju živijo štiri plemena (Slovenci, Hrvati, Srbi in Bolgari), ne pa več narodov, med katerimi sploh ni omenil Črnogorcev, Albancev in Makedoncev. V tem je Baš razbral bistveno sestavino južnoslovanske oziroma, natančneje, velikosrbske ideologije.²⁷ Zanj bi bil Cvijić potreboval znanstveno utemeljitev, po kateri je Srbom pripadala vodilna vloga na jugovzhodu Evrope in v novi državi Srbov, Hrvatov in Slovencev.

Baš je ob pozornem branju Cvijićevega dela zelo podrobno navedel tako rekoč po vsej knjigi razpršena mesta, ki so bila že takrat v nasprotju s spoznanji o etnologiji Slovencev. Problematičen je bil že zaris geografskih mej, nadalje pa: členitev etnografskih območij, napačni zapisi geografskih imen, včasih tudi v nemščini, prezrta ali napačna dejstva iz zgodovine in procesa nacionalizacije oz. narodnega gibanja, geografske napake, rasno uvrščanje posameznikov in regionalnih skupin v dinarski tip, neustrezna obravnava migracij, uvrščanje Slovencev v panonski tip, spornosti o vlogi Cerkev v Avstro-Ogrski, o narodni sestavi na Slovenskem, o sprejetosti južnoslovanske enotnosti, o simpatiziranju s Srbi, istenje privrženosti Srbiji s privrženostjo južnoslovanski ideji, idr.

Pri opisih Slovencev je tako velikokrat „delal silo dejstvom iz slovenske etnologije in širše kulturne zgodovine in jih skušal naravnati na svoje kopito, da bi tudi ob Slovencih dokazal predpostavko o južnoslovanski narodni enotnosti“ (Baš 1992a, 161). Baš je upošteval dejstvo, da je bilo Cvijićevo znanje o Slovencih pomanjkljivo.²⁸ Z etnološkega gledišča je pomembno, da je bilo to znanje avtoritativno vse do leta 1960, ko je Borivoje Drobnyaković izdal *Etnologijo naroda Jugoslavije I*.

Če Baševe argumentacije in izpeljave povežemo z raziskavami srbskih kolegov, lahko trditev o pomanjkljivem poznavanju etnoloških spoznanj o Slovencih dopolnimo z ugotovitvijo o vlogi „anti-etnografskih nujnosti“ v Cvijićevi „politični etnografiji“, ki se je spretno prilagajala dnevnopolitičnim potrebam (pri tem mislimo posebej na začrtovanje meja Kraljevine SHS na Mirovni konferenci v Parizu) (podrobno o tem Pišev 2009, 66–73).

Cvijić v Sloveniji danes

Najbrž se ne motim s trditvijo, da je poznavanje Cvijića v Sloveniji danes omejeno na akademske kroge, v etnologiji je povezano predvsem z univerzitetnim

²⁷ Vprašanje angažmaja intelektualcev in posebej tudi znanstvenikov v oblikovanju Jugoslavije pred, med in po prvi svetovni vojni so izčrpno obravnavana npr. v delu Ljubinke Trgovčević (1986), tudi posebej o Cvijiću (Trgovčević 1975; Pišev 2009, 2010, 2013)

²⁸ Novejše ugotovitve srbskih raziskovalcev kažejo, kakšno vlogo so v njegovi „politični etnografiji“ imela etnografska dejstva in „anti-etnografske nujnosti“ (več o tem Pišev 2009, passim).

izobraževanjem etnologov in kulturnih antropologov. Cvijić je imel in ima svoje mesto v primerjalni disciplinarni zgodovini in posebej pri predmetu o etnologiji Balkana, ki ga vodi profesor Božidar Jezernik.²⁹ Po njegovem mnenju je Cvijićev vpliv na slovensko etnologijo nedvomno velik. V tej zvezi posebej poudarja Zupaniča, ki je bil na neki način „Cvijićev učenec. Ne samo, da so nanj vplivale Cvijićeva znanstvena stališča, temveč enako, če ne še bolj, njegova politična stališča. Za oba namreč velja, da sta bila učenjaka in politika obenem.“ Podobno velja tudi za očeta hrvaške etnologije, Antuna Radića.

Za etnologijo Balkana je, po Jezernikovem mnenju, Cvijić relevanten pri treh poglavjih.

„Najprej so tu meje Polotoka. Cvijić je - kot geograf - meje potegnil po geografskih kriterijih, torej s pomočjo rek in gora. Tako je zarisal mejo Balkanskega polotoka s pomočjo rek Donave, Save, Ljubljani in Soče.“ Zabavna stran tega je, „da je na ta način Ljubljana na desnem bregu Ljubljane del Balkana, z levo nogo pa stoji v Srednji Evropi. Se pravi, čeprav je meja Balkanskega polotoka po Cvijićevih kriterijih začrtana 'objektivno', so v njene temelje vzdani politični motivi.“

„Drugo poglavje, pri katerem referiram na Cvijića, je vprašanje konstrukcije narodov na Polotoku. Tukaj največ prostora namenjam vprašanju makedonske narodne zavesti, pri čemer omenjam tudi aspiracije makedonskih sosedov ter rivalstvo Srbije in Bolgarije. Cvijić je bil eden od tistih srbskih znanstvenikov, ki so zelo aktivno dokazovali 'srbstvo' Makedonije. Prav tako pri dokazovanju upravičenosti Srbije do severne Albanije, ki naj bi jo naseljevali poarbanašeni Srbi. S tem je utemeljeval srbske pravice do izhoda na odprto morje.“

Tretja tematika, povezana s Cvijićem vplivom na ustanovitev univerzitetnega etnološkega oddelka,³⁰ pa sodi tudi v problematiko socialnega spomina. To in druge omenjene razsežnosti o obravnavane v Jezernikovih monografijah o „divji Evropi“³¹ in *Nacionalizacija preteklosti* (2013).³²

Za sklep

Najopaznejša poanta vseh predstavljenih ovrednotenj Jovana Cvijića s strani slovenske etnologije in antropologije se nanaša najprej na situiranost in recepcijo znanosti, njenih akterjev in kanonskih del, nato pa na zapleteno prepletanje znanstvenih in političnih razsežnosti. V zgodovinski in komparativni perspektivi se nam izrisujejo različna epistemološka, metodološka,

²⁹ Povzete in citirane ocene Cvijićega dela so iz e-komunikacije v avgustu 2015.

³⁰ Več o tem gl. Jezernik 2009, 30–32.

³¹ Začeto z *Dežela, kjer je vse narobe* (1998), nato kot prevedek *Divje Evrope* v angl. 2004, v turščini 2006, v poljščini in srbsčini 2007, v italijanščini 2010, v slovenščini 2011 (Jezernik 2011) in bolgarščini 2013.

³² Izdaja v hrvaščini 2014 in angleščini 2015.

svetovnonazorska in politična prepričanja, ki navidez „objektivno“ znanost transformirajo v družbeno in intelektualno prakso, ki ni nikoli nevtralna, ampak vedno zainteresirana in zaradi tega je lahko tudi bolj ali manj ali manj pristrana. To je, med drugimi, že leta 1920 opazil tudi recenzent Cvijićeve knjige o Balkanskem polotoku, ki je v interpretaciji prvega dela poudaril Cvijićeve znanstvene zasluge za poznavanje do takrat tako rekoč nepoznanega Balkanskega polotoka, v drugem delu, v katerem je bil Cvijić predvsem psiholog, pa izrazito patriotsko pristranost, ki nima veliko skupnega z dejstvi, ampak bolj z mnenji: tako Cvijić ni mogel z enako simpatijo pisati o Srbih, Hrvatih in Slovencih na eni strani in Albancih in Bolgarih na drugi ter ni zmožal obravnavati makedonskega vprašanja drugače kakor iz srbske perspektive (Day 1920, 146–147).³³

Produkcija znanja je dinamičen in zapleten proces, katerega gonilna moč so vedno najprej posamezniki. Njihovi individualni in poklicni trajektorji pogosto pojasnjujejo tudi institucionalno zgodovino. Spletenost „osebnega in in poklicnega habitusa bistveno sodoloča problemske opredelitve /.../ in interpretativne fokuse ter pojasnjuje, zakaj so (bile) določene tematike, raziskovalna orodja in spoznanja, takšni, kakršni so (bili) in zakaj ne drugačni – v tem sklopu osebne preference in nagibi, nazorska obzorja producentov spoznanj niso nič manj pomembna od prevladujočih znanstvenih kanonov, načinov, kako se jim kdo podreja, se jim izmika, jim nasprotuje, ustvarja nove [gl. npr. Bourdieu 1990; Reed-Danahay 1997; Menley in Young 2005].“ (Slavec Gradišnik 2008a, 14–15)

In s tega gledišča je treba tudi presoјati in razumeti ne le delo naših predhodnikov, temveč tudi nas samih, še posebej v znanstvenih disciplinah, ki se ukvarjajo s „človeškimi stvarmi“. Da so pogledi nanje lahko takšni ali pa drugačni – odvisno od točke opazovanja – je opozoril že Aristotel, to spoznanje pa je vgrajeno v topično, humanistično metodo, ki privilegira množico različnih gledišč. V sodobni znanosti se izraža med drugim v poudarjeni refleksivnosti, individualni in disciplinarni avtorefleksiji. (Slavec Gradišnik 2008b). Tudi zaradi tega so recepcije „istih“ akterjev, dejstev, dogodkov, procesov so ob različnih strokovnih bližinah npr. pripadnost istim disciplinarnim tokovom, šolam) različne. Tako je bilo, na primer, v analizi Cvijićevih znanstvenih in političnih nazorov, ki sodijo v čas sožitja srbske intelektualne in politične elite, mogoče pokazati, kako je Cvijić

„ideološko profilirano znanost ovil v zavitek metodološko veljavne, empirično dosledne, v 'čistem' razumu utemeljene, vrednostno nevtralne in politično nepristrane družbene vede, katere cilj je 'preprosto' ugotoviti znanstvene 'resnice' o demografskih, antropogeografskih in etnokulturnih 'dejstvih' Balkanskega polotoka. Pozitivizem je bil v tem kontekstu zlati ključ uspeha, ker sta se z njegovo tekstualno podporo zdeli 'znanost' bolj znanstvena in 'resnica' resničnejša.“ (Pišev 2009: 50)

³³ Clive Day je bil zastopnik ZDA na pariški mirovni konferenci in se je s Cvijićem tudi osebno seznanil (Pišev 2009, 71).

Konkretno pa se zdi, da Cvijićevo delo samo, nič manj pa tudi odmeve nanj, v prihodnje raziskave lahko pospremi ugotovitev, ki jo lahko tematiziramo za prihodnje obravnave in ki ne velja le za nekdanje popotnike z zahoda po Balkanu:

„Geografija polotoka se jim je zdela preveč zapletena, etnografija preveč zmedena, zgodovina preveč težavna in politika preveč nerazložljiva.“ (Jezernik 2011, 15)

Reference

- Baš, Angelos. 1985. „O terenskih ekipah Zgodovinskega društva v Mariboru 1984“. *Traditiones* 14: 191–192.
- — — . 1992a. „Jovan Cvijić o Slovencih“. *Traditiones* 21: 153–162.
- — — . 1992b. „Jovan Cvijić o Slovencih“. *Večer*, 3. 11.: 19, 4. 11.: 19, 5. 11.: 20; 6. 11.: 17, 7. 11.: 15, 9. 11.: 21, 10. 11.: 19, 11. 11.: 18, 12. 11.: 18, 13. 11.: 18.
- — — . 2009. „Niko Zupanič – politik“. V *Niko Zupanič, njegovo delo, čas in prostor: Spominski zbornik ob 130. obletnici rojstva dr. Nika Zupaniča*, ur. Rajko Muršič in Mihaela Hudelja, 169–174. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Zupaničeva knjižnica; 32).
- Baš, Franjo. 1928. „Kóbankski hram“. *Časopis za zgodovino in narodopisje* 23: 17–42.
- — — . 1954. „Pripombe k požigalništvu“. *Slovenski etnograf* 6–7: 83–102.
- — — . 1957. „Rudarska hiša v Idriji“. *Slovenski etnograf* 10: 29–48.
- — — . 1965. „O karakterologiji prebivalstva v štajerskem Podravju“. *Časopis za zgodovino in narodopisje* n. v. 1: 163–175.
- — — . 1984 [1958]. „Uvod v zgodovino stanovanjske hiše na Slovenskem“. V: Franjo Baš, *Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju: Izbrani etnološki spisi*, ur. Angelos Baš, 8–28. Ljubljana: Slovenska matica (Razprave in eseji; 28).
- B. n. a. 2003. „Cvijić, Jovan.“ V *Slovenski veliki leksikon: A – G*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 347.
- Bourdieu, Pierre. 1990 (1984). *Homo Academicus*. Stanford: Stanford University Press.
- Cvijić, Jovan. 1918. *La Péninsule Balkanique: Géographie Humaine*. Paris: Collin.
- Day, Clive. 1920. *La Péninsule Balkanique: Géographie Humaine*. By Jovan Cvijic. *Political Science Quarterly* 35 (1): 143–147.
<http://www.jstor.org/stable/2141504>. Dostop 22. 6. 2015
- Filipović, Milenko. 1968. „Jovan Cvijić i srpska etnologija“ *Lutovac*, 27–42. Beograd: SANU, Odeljenje prirodno-matematičkih nauka.

- Gams, Ivan. 1988. „Cvijić, Jovan“. V *Enciklopedija Slovenije 2: Ce–Ed*, 88. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Ilešič, Svetozar. 1958. „Ob tridesetletnici smrti Jovana Cvijića“. *Geografski vestnik* 29–30 (1957/1958): 241. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-IEC8BYJP>. Dostop 15. 12. 2015
- Jezernik, Božidar. 2009. „Antropolog, ki je ljudem meril glave“. V: Muršič, Rajko in Mihaela Hudelja (ur.), *Niko Zupanič, njegovo delo, čas in prostor: Spominski zbornik ob 130. obletnici rojstva dr. Nika Zupaniča*, 23–73. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Zupaničeva knjižnica; 32).
- – – . 2011. *Divja Evropa: Balkan v očeh zahodnih popotnikov*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Kovačević, Ivan. 2001. *Istorija srpske etnologije: Pravci i odlomci*. Beograd: Srpski genealoški centar.
- Kremenšek, Slavko. 1978. „Družbeni temelji razvoja slovenske etnološke misli“. V *Pogledi na etnologijo*, ur. Angelos Baš in Slavko Kremenšek, 9–65. Ljubljana: Partizanska knjiga,
- – – . 1986. „H genezi razmerja med etnologijo in geografijo“. V *O razmerju med med geografijo in etnologijo /About the Relationship between Geography and Ethnology*, ur. Slavko Kremenšek idr., 12 –26. Ljubljana: Oddelek za geografijo in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani (Dela; 3).
- – – . 1995. „Slovenska etnologija – geneza in njena današnja podoba.“ V: *Informativni kulturološki zbornik*, 161–176. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kremenšek, Slavko, Milan Natek, Vladimir Klemenčič, Nives Sulič-Dular in Igor Vrišer, ur., 1986. *O razmerju med med geografijo in etnologijo /About the Relationship between Geography and Ethnology*. Ljubljana: Oddelek za geografijo in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani (Dela; 3).
- L. 1907. „Remarques sur l' Ethnographie de la Macedoine par J. Cvijić“. *Dom in svet* 20 (8): 379.
- Ložar, Rajko. 1944. „Narodopisje, njegovo bitvo, naloge in pomen“. V *Narodopisje Slovencev I.*, ur. Rajko Ložar, 7–20. Ljubljana: Klas.
- Melik, Anton. 1927. „Jovan Cvijić (S sliko v prilogi)“. *Geografski vestnik* 2, 1926 (1–4): 129–132. <http://www.dlib.si/?URN=URN:NBN:SI:DOC-LYSD6S9N>. Dostop 15. 12. 2015.
- Menley, Anne in Donna J. Young, ur. 2005. *Auto-Ethnographies: The Anthropology of Academic Practices*. Peterborough, Ontario: Broadview Press.

- Milenković, Miloš. 2008. „O naučnom radu i našem univerzitetu“. *Glasnik Etnografskog muzeja* 72: 41–50.
- Muršič Rajko. 2009. „V senci prednikov: Prezrta zapuščina Nika Zupaniča“. V: Muršič, Rajko in Mihaela Hudelja (ur.), *Niko Zupanič, njegovo delo, čas in prostor. Spominski zbornik ob 130. obletnici rojstva dr. Nika Zupaniča*, ur. Rajko Muršič in Mihaela Hudelja, 7–16. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Zupaničeva knjižnica; 32).
- Muršič Rajko in Mihaela Hudelja, ur. 2009. *Niko Zupanič, njegovo delo, čas in prostor. Spominski zbornik ob 130. obletnici rojstva dr. Nika Zupaniča*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete (Zupaničeva knjižnica; 32).
- Novak, Vilko. 1984. „Etnološko delo Franja Baša“. V: Franjo Baš, *Stavbe in gospodarstvo na slovenskem podeželju. Izbrani etnološki spisi*, 351–364. Ljubljana: Slovenska matica (Razprave in eseji; 28).
- Piše, Marko. 2009. „Politička etnografija i srpska intelektualna elita u vreme stvaranja Jugoslavije 1914–1919: Istorijski pregled“. *Etnološko-antropološke sveske* 14 (14): 43–77.
http://www.anthroserbia.org/Content/PDF/Articles/3_EAS_14_Pi%C5%A1ev_43-77.pdf. Dostop, 15. 12. 2015.
- — — . 2010. „Ko je ko u Kraljevini SHS: Formalna analiza Cvijićeve razprave o jedinstvu Južnih Slavena“. *Etnoantropološki problemi* 5 (2): 55–79.
- — — . 2013. *Politička etnografija i srpska intelektualna elita u vreme stvaranja Jugoslavije 1914–1918: slučaj Jovana Cvijića*. Beograd: Srpski genealoški centar – Odeljenje za etnologiju i antropologiju Filozofskog fakulteta.
- Prelić, Mladena. 2014. „Jovan Cvijić i prve decenije formiranja i institucionalizacije etnologije kao nauke u Srbiji“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 62 (2): 83–96.
- Promitzer, Christian. 2001. „Niko Županič in vprašanje jugoslovanstva: med politiko in antropologijo (1901–1941)“. *Prispevki za novejšo zgodovino* 41 (1): 7–30.
- Reed-Danahay, Deborah, ur. 1997. *Auto/ethnography: Rewriting the Self and the Social*. New York: Berg (Explorations in Anthropology).
- Slavec Gradišnik, Ingrid. 2008a. „Na poti k etnološkim pogledom in podobam“. *Traditiones* 37 (2): 9–26. DOI: 10.3986/Traditio2008370201
- — — . 2008b. »Pogledi in podobe: K vprašanju o produkciji znanja I.«. *Traditiones* 37 (2): 217–250. DOI: 10.3986/Traditio2008370208
- — — . 2010. „Etnologija v Sloveniji in Srbiji: Dve tradiciji ‘jugoslovanske’ etnologije?“ V *Srbi v Sloveniji, Slovenci v Srbiji*, ur. Ingrid Slavec Gradišnik in Dragana Radojičić, 7–35. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU.
<http://isn.zrc->

sazu.si/files/file/Traditiones/Traditiones_39_1_separati/017_pdfsam_Traditiones_39-1_web.pdf. Dostop, 15. 12. 2015.

- – – . 2015. "Jovan Cvijić and Slovenian Ethnology". V *International Scientific Conference: 150th Anniversary of Jovan Cvijić's Birth: Book of Abstracts. October 12–14, 2015, Belgrade*, ur. Ana M. Petrović, 106. Belgrade: Serbian Academy of Sciences and Arts, Geographical Institute.
- Stergar, Janez. 1997. Cvijić, Jovan. V *Veliki splošni leksikon: v osmih knjigah. Knj. 2: Ch – Gh*, 685. Ljubljana: Mladinska knjiga.
- Trgovčević, Ljubinka. 1975. „Jovan Cvijić u prvom svetskom ratu“. *Istorijski časopis* 22.
- – – . 1986. *Naučnici Srbije i stvaranje Jugoslavije*. Beograd: Narodna knjiga, Srpska književna zadruga.
- Vlahović, Petar Š. 1957, „Jovan Cvijić kao osnivač naše nauke o narodu“. *Glasnik Etnografskog instituta SANU* 4–6, 1955–1957: 241–248.
- – – . 1987. „Jovan Cvijić kao osnivač naše nauke o narodu: Pisci naše etnologije i antropologije 1.“ *Etnoantropološki problemi* 1: 67–75.
- – – . 1990. „Začetnik balkanologije: Balkanski polotok in njegovo prebivalstvo v delih Jovana Cvijića“. *Naši razgledi* 39 (24), 21. 12.: 723.
- Vrišer, Igor. 1986. „Geografija in etnologija“. V *O razmerju med geografijo in etnologijo /About the Relationship between Geography and Ethnology*, ur. Slavko Kremenšek idr., 1–11. Ljubljana: Oddelek za geografijo in Znanstveni inštitut Filozofske fakultete Univerze Edvarda Kardelja v Ljubljani (Dela; 3).
- Zupanič, Niko. 1907. „Jovan Cvijić: Biografska študija“. *Dom in svet* 20 (6): 264–271.
- – – . 1928. „Podsekcija jugoslovenske Etnografske sekcije na konferenci mira v Parizu 1919 za slovensko-nemško mejo, za Prekmurje in čehoslovaško-jugoslovanski koridor“. *Etnolog* 2: 86–89.
- – – . 1929a. „Antropološki karakter Jovana Cvijića“. *Etnolog* 3: 153–156.
- – – . 1929b. „Jovanu Cvijiću: Posmrtni govor Dr. Nike Županića, održan na beogradskom groblju 18. jan. 1927“. *Etnolog* 3: 223–224.

Примљено / Received: 22. 02. 2016.

Прихваћено / Accepted : 24. 05. 2016.